

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Ігор Дацків

Дипломатична діяльність Гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями на руїнах Російської імперії

В даній статті мова йде про зовнішньополітичну діяльність дипломатії Гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями, що виникли на руїнах Російської імперії. Аналізуються взаємини України з низкою молодих держав щодо боротьби за незалежність і протистояння з більшовицькою Росією, яка розгорнула процес збирання земель та відновлення імперії з центром у Москві.

В данной статье речь идет о внешнеполитической деятельности дипломатии Гетьманата П. Скоропадского с государственными образованиями, возникшими на развалинах Российской империи. Анализируются взаимоотношения Украины с рядом молодых государств в борьбе за независимость и протivостояния с большевистской Россией, которая развернула процесс собирания земель и восстановления империи с центром в Москве.

The article is about the diplomacy foreign political activity of Ukrainian State in 1918 and its state formations that appeared on the ruins of Russian Empire. Ukraine's relations with the union of young states in the struggle for independence and its opposition with Bolshevik Russia that began their process of collecting lands and renewing empire lead by Moscow are analyzed.

Історія Української Держави 1918 року вже давно викликає стійкий інтерес науковців і політиків у зв'язку з тим, що в революційних умовах режим П. Скоропадського дав унікальний досвід планомірного національно-державного будівництва.

Аналізуючи зовнішньополітичну діяльність дипломатії Української Держави, слід відзначити, що тривалий час поза увагою дослідників перебувала проблема двосторонніх стосунків з державними утвореннями, які виникли на руїнах Російської імперії. «У вітчизняній та зарубіжній історіографії відсутнє комплексне дослідження історії формування та розвитку дипломатичних, військово-політичних, економічних і культурних зв'язків Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського й Директорії із суміжними та іншими «окраїнними державами,» які постали внаслідок розпаду Російської імперії та активізації національно-визвольних рухів», — слушно зауважує один із небагатьох істориків цієї проблеми та автор змістовної праці Віктор Матвієнко.¹

Історики-мемуаристи А. Андрієвський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, І. Мазепа, П. Христюк, М. Шаповал² фактично започаткували опис перших кроків Української Держави на міжнародній арені, — проте з різних позицій і під різними кутами зору. Якщо Д. Дорошенко, як активний діяч, міністр закордонних справ гетьманського уряду, не тільки творив зовнішню політику, а й намагався об'єктивно її відтворити в численних своїх працях, то прибічники соціалістичної опозиції (В. Винниченко, М. Шаповал та ін.) не лише фальшували діяльність зовнішньополітичних відомств, а й проводили підривну роботу проти Гетьманату П. Скоропадського, вели закулісні переговори з її ворогами.

Українська Держава 1918 р., перебуваючи в міжнародній ізоляції, розв'язувала проблему прориву блокади та встановлення дипломатичних зносин з країнами близького зарубіжжя. Для цього слід було вирішити багато завдань, насамперед, — створення міністерства закордонних справ та формування кадрів цього відомства. Воно створювалося з нуля, водночас розроблялася зовнішня політика держави, яка щойно постала, визначалися її пріоритетні напрями.³ Предметно досліджено ці проблеми в роботах Д. Веденєєва⁴ та Т. Заруди⁵. Дослідники вперше залучили до наукового обігу архівні матеріали, що розкривають структурну побудову міністерства та його зовнішні зносини.

Більшість авторів відзначала, що з усіх країн Росія мала для української зовнішньої політики особливу вагу не лише через невирішеність територіальних питань. Так, О. Лупандін наголосив, що українсько-російські відносини розвивалися у 1918 році досить складно. Головною причиною цього було різке протистояння двох політичних напрямів: національно-державницького і російського великодержавно-шовіністичного у більшовицькому варіанті.⁶

До встановлення дружніх стосунків з державними утвореннями, що виникли на руїнах Російської імперії, спонукало кілька важливих чинників: насамперед, пошуки рівноправних союзників у боротьбі за збереження незалежності в протистоянні з більшовицькою Росією, розв'язання проблеми соборності шляхом встановлення справедливих кордонів і об'єднання історичних етнічних українських земель, захист прав українців у складі вказаних держав, розвиток товарообміну на користь власної економіки. Саме такі завдання стояли перед дипломатією Гетьманату. Їх успішному розв'язанню сприяли спільна доля народів у Російській імперії та національно-визвольна боротьба за незалежність, а отже, обоюдне прагнення зберегти суверенітет від агресії з боку більшовицької Москви.

Найближчим і найперспективнішим союзником та партнером Української Держави був Дон, з яким ще за Центральної Ради зав'язалися стосунки, перервані Першою більшовицько-українською війною взимку 1918 р. Навесні того року, у ході просування Україною німецькі війська окупували й значну частину Донського козацького краю, що спрощувало встановлення контактів. 16 травня Козачий Круг на зібранні у Новочеркаську обрав Військовим отаманом генерал-лейтенанта Петра Краснова, а головою уряду проголошеної держави — Всевеликого Війська Донського — генерал-лейтенанта Африкана Богасвського.

В Україні донське козацтво вбачало природного союзника у боротьбі з Москвою, тому генерал П. Краснов негайно звернувся до гетьмана П. Скоропадського з посланням, в якому

наголошував на історичних добросусідських стосунках українського і донського козацтва та пропонував тісну співпрацю. Водночас він звернувся до імператора Вільгельма II з проханням визнати самостійність Дону і сприяти дружнім стосункам Дону з Україною.

Проте, крім зустрічного бажання налагодити з сусідом дружні взаємини, у Гетьмана були претензії до уряду Дону, насамперед, у територіальному питанні. Керівництво козацької держави мало намір приєднати частину етнічних українських земель — райони Донбасу з Луганськом, а також Старобільський повіт Харківської губернії і Таганрозьку округу. Ці вимоги містилися у листі до П. Скоропадського разом із пропозицією спільно відновлювати єдину й неподільну Росію. На щастя, посол у Києві генерал Олександр Черячукін виявив дипломатичний такт і вміння швидко орієнтуватися у ситуації в Україні. Він порадив П. Краснову вилучити неприйнятні пропозиції та вимоги. Представник Дону усвідомлював, що з таким підходом до українців він не може розраховувати на успіх своєї місії. Між тим, отаман П. Краснов поставив генералові важливі завдання: домагатися визнання незалежного Дону й домовитися про продаж Україною зброї та військового майна.

Гетьман П. Скоропадський пізніше згадував: «Генерал Черячукін дуже спокійний, розумний і доброзичливий чоловік... кращого представника від Дону нам було непотрібно». Найбільш складне питання кордонів за участю гетьмана було вирішено шляхом взаємних поступок. «У той час Краснов вів енергійну боротьбу з більшовиками, — продовжував П. Скоропадський, — йому були необхідні гроші, а головне, амуніція. обмундирування і боєприпаси. Я вважав, що наш обов'язок і розумна українська політика вимагали від нас усіяко йти йому назустріч. Краснов вів боротьбу виключно з більшовиками, які були і нашими ворогами. Для України мати Дон добрим сусідом було завжди надзвичайно бажаним»⁷.

Отже, переговори з гетьманом П. Скоропадським безпосередньо щодо продажу в кредит для Дону досить значної

кількості зброї, амуніції, набоїв та іншого майна зі складів колишньої російської армії, яких залишилося в Україні багато, пройшли швидко, що зміцнило взаємини.

Але визнання Українською Державою Дону загальмувалося з причини, викладеної у листі голови уряду Ф. Лизогуба та міністра закордонних справ Д. Дорошенка до отамана П. Краснова від 8 липня 1918 р.: «Правительство Української Держави незмінно змагаючи до дружби й мирного сусідства з хоробрим Донським козацтвом і вітаючи стремління Всевеликого Війська Донського до державної самостійності, було би вельми раде вступити в тісні добросусідські відносини з Всевеликим Військом Донським, яка є суверенною, остаточно сформованою і ні від кого незалежною державою на непохитних основах взаємності й рівності... проте Україна не сприймає пропозиції взаємного визнання лише до завершення війни за відновлення Росії у формі «єдиної»⁸.

Відповідь керівника відділу закордонних справ уряду О. Богавського від 20 липня запевняла, що Дон щиро прагне встановити дружні відносини з Києвом і підтримувати їх незалежно від майбутнього Росії. Ніщо, наголошувалося у посланні, «не може бути перепоною до тісного зближення і нерозривної дружби між Україною і Всевеликим Військом Донським, як сусідніх, самостійних і суверенних держав, які йдуть спільно шляхом взаємної підтримки незалежно від того, як би не розвивалися події у майбутньому»⁹.

Гетьман П. Скоропадський усвідомлював важливість якнайшвидшого укладення договору з Доном, набуття надійного союзника у протистоянні з більшовицькою Москвою і прагнення зменшити залежність від Німеччини. Отже, гетьман доручив особисто міністрові Д. Дорошенку, разом з С. Шелухиним і О. Палтовим провести переговори з делегацією Дона генерала О. Черячукіна. Договір було укладено й підписано в Києві 8 серпня 1918 р. У ньому насамперед наголошувалося, що «обидві держави визнають себе взаємно незалежними й суверенними». Вони зобов'язалися не укладати з іншими

країнами угод, які могли б їм зашкодити, а також надавати рівні права українцям на Дону і росіянам, уродженцям Донської області, — в Україні.¹⁰

В результаті укладання договору виграли обидві сторони: Дон отримав перше визнання як незалежної держави і суб'єкта міжнародної політики, а також можливість моральної та матеріальної підтримки у боротьбі з більшовиками. Передаючи грамоту отамана П. Краснова гетьманові П. Скоропадському, посол генерал О. Черячукін відзначив, що договір прийнято на Дону з великим ентузіазмом. Від імені отамана П. Краснова і уряду посол висловив щиру подяку гетьманові П. Скоропадському і всьому народові Української Держави, що першою «визнала Дон достойним вийти на арену самостійної державності»¹¹.

У свою чергу Українська Держава закріпила стосунки із важливим сусідом. За слушним висновком історика В. Матвієнка, вона «отримала стратегічного й потужного військово-політичного союзника на випадок агресії з боку більшовицької Росії, яка ставала усе ймовірнішою з наближенням до немиручої поразки Центральних держав»¹².

Москва пильно стежила і болісно сприймала розвиток стосунків між Україною і Доном. Більшовицька делегація Х. Раковського, яка у ті дні вела у Києві українсько-російські переговори, розцінювала їх як порушення норм міжнародного права і втручання України у внутрішні справи Росії.

Проте Українська Держава продовжувала у серпні-жовтні 1918 р. розвивати міждержавні стосунки з Доном і підписала низку угод, зокрема таких, як «Тимчасова угода про експлуатацію частини Запорізької залізниці, яка є в межах бувшої Области Війська Донського» (31 серпня). «Тимчасова угода про перевіз у простому сполученні пасажирів, вугілля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Українською державою» (2–5 вересня), «Тимчасова угода про передачу рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української держави» (7 вересня), «Умова між правительствами Української держави та Всевеликого

Війська Донського щодо поштово-телеграфних зносин» (18 жовтня)¹³.

Зовнішньополітичний курс гетьмана П. Скоропадського на тісне зближення з Доном був єдиним засобом для збереження незалежності в ситуації, коли Німеччина була на межі катастрофічної поразки, Австро-Угорщина розпадалася, Болгарія і Туреччина вийшли з війни, а перемога Антанти, яка симпатизувала і підтримувала антибільшовицькі сили, зокрема на Дону, була очевидною. Але на його шляху все більш зростав широкий опір з боку опозиції, яку очолив Український Національний Союз. Грамота гетьмана від 14 листопада 1918 р., в якій він висловився за федерацію з Великою Росією та спільну з Доном боротьбу з більшовицькою Росією, як єдиний спосіб врятувати незалежну Україну, стала потужним поштовхом до широкого антигетьманського повстання під проводом Директорії, яке привело до падіння Гетьманату.

Чинники, що зумовили тісні стосунки з Доном, спонукали дипломатію Української держави активно підтримувати контакти з Кубанню, встановлені ще за Центральної Ради. Їх особливістю стало відчутне посилення інтеграційних процесів. Уряд і міністерство закордонних справ України, за свідченням Дмитра Дорошенка, розглядали Кубань як частину етнічних українських земель, «яка раніше чи пізніше має бути прилучена до України або як автономний край, або хоча б на федеральних засадах», оскільки, за різними даними, там проживало 60–80 % українців.¹⁴

Симптоматично, що вже 28 травня до Києва прибула поважна кубанська делегація. У її складі були президент Законодавчої ради М. Рябовол, його заступник і голова комітету горців С. Шахин-Гірей, члени Ради К. Безкровний, П. Каплин, Г. Омельченко та міністр землеробства Д. Скопцов. Делегацію вітав і тепло прийняв Павло Скоропадський, який взяв участь у переговорах про надання Україною допомоги кубанському козацтву у боротьбі з більшовицькою Росією, перш за все зброєю. Після того у червні-липні на Кубань було відправлено

ешелонами 9700 гвинтівок, 5 млн набоїв, 50 тисяч снарядів для 76-мм гармат, кількисот кулеметів, 12 гармат та ін. Такі поставки набрали регулярного характеру.

Згодом розроблявся план, схвалений гетьманом, перекинути на Кубань через Азовське море пішу Запорізьку дивізію під командуванням генерала Олександра (в деяких виданнях помилково — Зураба) Натіїва. Це був досвідчений військовик: закінчив Костянтинівське артилерійське училище, Михайлівську артилерійську академію. В роки світової війни командував 4-ю важкою артилерійською бригадою. Цей план було реалізовано пізніше, але частково: генерал виїхав на Кубань наприкінці 1918 р. з групою офіцерів, сформував і очолив Кавказький добровольчий батальйон у Батумі. (загинув у бою з більшовиками 19 червня 1919 р.).¹⁵

Спочатку для виконання цього ризикованого плану — переміщення 15-тисячної дивізії Натіїва на Кубань уживалися конкретні заходи. Згідно розробленого Генштабом плану, Запорізьку дивізію, яка дислокувалася на сході Харківської губернії, залізницею перекидали на узбережжя Азовського моря, де вона повинна була отримати відповідний наказ гетьмана. До неї планувалося долучити Окремий Чорноморський кіш, що формувався у Києві. Українські частини повинні були висадитися на узбережжя і спільно з кубанськими повстанцями визволити Катеринодар (нині Краснодар). Але внаслідок гальмування операції певними силами при гетьманові було втрачено час, за який на Кубані суттєво змінилася ситуація. Добровольча армія під командуванням генерала Антона Денікіна у ході Кубанського походу зайняла у липні Катеринодар й наступала по теренах Кубані на Новоросійськ. Уряд Дону і командування Добровольчої армії примусили уряд Кубанської республіки підписати угоду про об'єднання військових сил. Практично Кубань втратила незалежність і за цих умов питання про інтеграцію Кубані з Україною втратило актуальність.

Але після визволення від більшовиків Кубань відновила свою самостійність, а після обрання Крайовою Радою головою українця Миколи Рябовола, дипломатичні контакти між Києвом

і Кубанською Республікою стали регулярними. Першим представництвом Української Держави було консульство на Кубані на чолі з П. Понятенком. Від 20 вересня консульським агентом 1-го розряду призначено полковника Ф. Боржинського. Його резиденція була у П'ятигорську, оскільки Катеринодар постійно перебував у зоні бойових дій. Він доповідав Києву про конфліктну ситуацію у стосунках Дону і Кубані, наростання антиукраїнських настроїв на користь ідеї відновлення єдиної Великої Росії.

8 листопада П. Скоропадський підвищив Ф. Боржинського до рангу міністра-резидента Української Держави при Кубанському урядові, а посольство — до 1-го розряду. Ці заходи підвищували рівень дипломатичних відносин, і їх позитивно зустрів Кубанський краєвий уряд, що офіційно визнав дипломатичне представництво у Катеринодарі. Ф. Боржинський пропонував міністрові П. Дорошенкові відкрити у Катеринодарі торговельну палату, а також консульства — у Ставрополі, Новоросійську й Туапсе.¹⁶

Наприкінці вересня позитивно розв'язалося питання про акредитацію у Києві Надзвичайної місії Кубанської Республіки у складі полковника В. Ткачова (голова), І. Макаренка, полковника В. Євтушенка та інших, яка в першу чергу отримала завдання від уряду підготувати й укласти угоди про повернення на батьківщину колишніх військовополонених з німецьких та австрійських таборів, а також про поставки озброєння, розрахунки, поштово-телеграфний зв'язок. Відтак, на початку листопада у Києві були підписані низка відповідних договорів, зокрема про консульські відносини. Відзначимо, що водночас готувалися таємні угоди про об'єднання Кубані з Україною.

Отже, українсько-кубанські міждержавні й дипломатичні стосунки розвивалися у досить складній ситуації для Кубані й за явної незацікавленості з боку сильнішого Всевеликого Війська Донського, що впливало на їх розвиток. Водночас Україна надавала Кубані значну допомогу і вважала її одним із активних союзників у протистоянні з більшовицькою Росією.

У процесі закріплення державних кордонів відповідно до Брестського мирного договору, урядові Української Держави, зокрема міністерству закордонних справ, довелося вести активну дипломатичну діяльність з керівництвом невизнаної Білоруської Народної Республіки. Щодо неї українська дипломатія переслідувала такі цілі: мати в її особі сильну самостійну державу, здатну захистити себе від агресії з боку Москви, отже природного союзника в забезпеченні незалежності України; з іншого боку, розв'язанням проблеми спільного кордону приєднати територію компактного проживання українців, колись відтяту від України, і, таким чином, забезпечити собі зручні стратегічні рубежі для оборони своєї держави.

Власне, дипломатичні відносини між Україною й Білорусією були встановлені на рівні представництв Центральною Радою. У Києві постійно перебувала білоруська делегація на чолі з О. Цвікевичем. 22 липня уряд Білорусії відкрив генеральне консульство під керівництвом П. Трембовича, якого невдовзі замінив О. Модзолевський. 30 серпня призначено консулом в Одесі С. Некрашевича. Водночас у Мінську працювало українське генеральне консульство на чолі з А. Квасницьким, а в Орші — консульство на чолі з К. Ільченком.

Українсько-білоруські стосунки звелися до розв'язання двох головних проблем: сприяти Білорусії у її прагненні домогтися міжнародного визнання і в першу чергу від Москви, оскільки тривали українсько-російські переговори, а також домовитися про кордони. Ситуація ускладнювалася тим, що, по-перше, вся територія Білорусії була окупована німцями, по-друге, Мінськ заявляв, що не визнає Брестського договору, тоді як українська дипломатія базувалася саме на його рішеннях і, по-третє, білоруські дипломати висували претензії на етнічні українські землі.¹⁷

Вже 6 травня 1918 р. О. Цвікевич звернувся до міністерства закордонних справ Української Держави з проханням на переговорах з Москвою підтримати визнання Білорусії Росією і розпочати розгляд проблеми кордонів. 29 травня він звернувся повторно. Голова української делегації на переговорах з росія-

нами С. Шелухин не раз дискутував з Х. Раковським про визнання Білорусії, але вони не привели до позитивного результату. Москва була категорично проти. Підступну позицію зайняла Німеччина: на прохання України поки що не виводити військ з території Білорусії, вона передала її східні землі більшовикам. Як і Москва, Берлін не збирався визнавати Білоруської республіки. Коли Україна і Білорусія встановили дипломатичні відносини на рівні консульств, 12 вересня міністерство закордонних справ Німеччини надіслало спеціальний запит Д. Дорошенку і висловило незадоволення, особливо заснуванням в Україні білоруських консульств.¹⁸

Хоч Білорусія не представляла серйозної сили, здатної протистояти Москві, гетьман П. Скоропадський приділяв їй увагу. Він запевнив Мінськ у визнанні білоруської держави де-факто і пообіцяв визнати цей акт офіційно. Вироблялися плани надати допомогу фінансами і озброєнням для військ Білорусії, оскільки російські частини Червоної армії після евакуації німців займали білоруські землі.

Отже, українсько-білоруські відносини були складними. Ставлення Києва до Мінська було неоднозначним: з одного боку він був зацікавлений мати на півночі надійного сильного союзника, з другого, гетьман не міг поступатися територією і відстоював у першу чергу національні інтереси. Окрім того, реальна Білорусія являла в очах П. Скоропадського, зауважує В.Матвієнко, «недавню УНР за найгірших часів Центральної Ради — аморфну, беззахисну, непривабливу як зовні, так і для власних громадян, із зануреним у нескінченні політичні суперечки керівництвом.»¹⁹

Безперечно, уряд Гетьманату не міг обійти увагою суміжну Бессарабію, Тим більше, що міністерство закордонних справ Центральної Ради під керівництвом О. Севрюка вже вчинило ряд акцій з тим, щоб її прикордонні райони, заселені українцями, відійшли до УНР. Одною за останніх була нота до Бухареста з протестом щодо приєднання до Румунії усієї Бессарабії, нібито за бажанням її мешканців. На жаль, під час укладення

договору Румунії з Центральними державами Центральна Рада не скористалася можливістю допомоги з цього питання від Німеччини і відомству Д. Дорошенка довелося вступити в дипломатичну боротьбу з Румунією, маючи слабкі позиції.

Проте уряд Української Держави діяв наполегливо і цілеспрямовано. «Гетьманське правительство, — свідчив Д. Дорошенко, — рішуче стало на тому, що окупація румунами являється актом насильства і противиться інтересам Української Держави. Воно рішило не нав'язувати дипломатичних зносин з Румунією, ані торговельних, піддержувати в Бессарабії українську іриденту й дождатися того часу, коли оформиться збройна українська сила, щоб заговорити з румунами вже іншим тоном». Така жорстка позиція України була викликана тим, що у відповідь на ноту Бухарест заявив: Бессарабія добровільно приєдналася до Румунії, і в ній немає українців, до того ж у Бресті Україна не виявила претензій і фактично зреклася території своїх прикордонних районів.²⁰

Як тільки за наказом голови уряду Ф. Лизогуба Україна припинила поставки до Румунії та Бессарабії продовольчих та інших товарів, Бухарест пом'якшав і почав шукати шляхів для встановлення дипломатичних та економічних стосунків. Насамперед уряд короля Фердинанда звернувся до Німеччини і Австро-Угорщини за підтримкою, але вони не дуже переймалися проблемою. Зрештою, Київ усвідомлював, що слід розгорнути дипломатичні акції й у ноті за підписом Ф. Лизогуба і Д. Дорошенка від 5 червня відзначав, що Україна прагне мати дружні стосунки з Румунією і сподівається вирішити долю українців у Бессарабії шляхом переговорів, оскільки не визнає правомірним приєднання цих районів до Румунії. Вони нагадали, що Бессарабія понад століття перебувала у складі Російської імперії, як і Україна, і має спільну з нею історію, економічні і політичні зв'язки. Причому має певні відмінності від Молдавії, яка справді близька до Румунії.

У середині вересня до Києва прибула румунська дипломатична місія на чолі із заступником міністра закордонних справ

Концеску. Розпочалися переговори, які з української сторони вели радники Д. Дорошенка О. Ейхельман та А. Галіп, а також А. Яковлів, С. Бородаєвський та інші. У зв'язку із суттєвими змінами у міжнародній ситуації, очевидною поразкою Центральних держав і перемогою Антанти, що спричинить потужне піднесення її ролі у майбутньому, П. Скоропадський та його уряд вирішили шукати шляхи до порозуміння з нею.

За проханням румунської сторони переговори зосередилися на економічних аспектах. 26 жовтня було підписано договір про торгівлю терміном до 1 травня 1919 р. Встановлювалися дипломатичні зв'язки на рівні посольств. До Бухареста виїхала Надзвичайна дипломатична місія на чолі з генералом В. Дашкевичем-Горбацьким.²¹

Падіння Гетьманату у середині грудня припинило спроби розв'язати проблему українських земель та їх населення шляхом приєднання, а наступний уряд Директорії у складній ситуації змушений був офіційно відмовитися від претензій на українську Бессарабію в обмін на підтримку Бухарестом України.

Тривалий час у центрі дипломатичних зусиль Української держави був Крим як важливий стратегічний регіон та унікальна й облаштована база Чорноморського флоту. Скориставшись невизначеною політикою Центральної Ради щодо Криму, національний кримсько-татарський рух у грудні 1917 р. на Курултаї в Бахчисараї обрав уряд, який очолили молоді діячі Ч. Челібєєв та Д. Сайдамет. Відзначимо, що населення Криму 1918 р., за даними полковника генштабу Є. Мишківського, налічувало 771 тис. осіб, з них татари становили найбільшу частку — 294 тис. (38%), росіяни — 181 тис. (23%), українці — 64 тис. (8%), німці — 57 тис. (7%).²²

Коли українсько-німецькі війська у квітні 1918 р. зайняли Крим, там вже панували більшовики. Група українських військ на чолі з полковником Петром Болбочаном 24-25 квітня зайняла Сімферополь, Бахчисарай й поспішала оволодіти головною базою Чорноморського флоту — Севастополем, щоб випередити німців. Але Берлін мав свої плани щодо Криму. Генерал

Людендорф ще 5 квітня проголосив, що до німецької окупації Криму спонукає військова, політична і економічна необхідність.

Уряд гетьмана П. Скоропадського вважав приєднання Криму єдиним варіантом розв'язання кримської проблеми в національних і державних інтересах України. Вже 7 травня 1918 р. під час обговорення на засіданні Ради Міністрів питання про державні кордони, перед дипломатією Гетьманату було поставлено завдання зосередити «особливу увагу на необхідність прилучення Криму до України»²³.

Гетьман і його дипломатичний корпус усвідомлювали, що проблему можна розв'язати лише за сприяння Берліна із залученням глав держав. 10 травня він передав послові А. Мумму обширну ноту, в якій насамперед відзначив, що розбудова сильної незалежної України у всіх аспектах: політичному, військовому й економічному — в інтересах Німеччини. Обґрунтував приєднання Криму необхідністю виходу до моря, мати сильний Чорноморський флот, що дозволить Україні стати «міцним і вірним союзником Німецької держави»²⁴.

Шляхи реалізації цього завдання були обговорені на спеціальному засіданні міністерства закордонних справ 16 травня. Насамперед, дипломати дійшли висновку, що без Криму Україна буде відкинута на північ і схід, «в обійми Москви». Пропонували активні перемовини з країнами блоку Центральних держав, також Курултаєм, щоб схилити його до форми приєднання, зокрема у статусі автономії. Згодом Д. Дорошенко надіслав послам Німеччини і Австро-Угорщини спеціальні ноти. Їх головним змістом була заява: «Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено до складу Української Держави... Приєднання Криму може відбутися на автономних засадах»²⁵.

Але у Бресті проблема Криму не обговорювалася взагалі, й Берлін після окупації німецькими військами півострова і захоплення частини Чорноморського флоту, якої більшовикам не вдалося вивести і знищити у Новоросійську, виробляв план своєї політики у регіоні. Генерал Людендорф пропонував заснувати

у Причорномор'ї велику німецьку колонію з ознаками державності тісно пов'язану з рейхом, твердиною якої був би Крим — свого роду «німецький Гібралтар». Це утворення разом з Україною та Грузією передбачалося перетворити на федерацію під егідою Німеччини. Щоправда, міністерство закордонних справ та його представники у Києві, особливо посол А. Мумм, який безпосередньо спілкувався з П. Скоропадським і Д. Дорошенком, критично ставився до плану військового командування і вважав найбільш доцільним зовнішньополітичним курсом усіяку підтримку незалежної України і негайну передачу їй Криму.²⁶

Між тим, завдяки підтримці командувача німецькими військами в Криму генерала Коша, 25 червня сформовано уряд генерал-лейтенанта Матвія Сулькевича. З перших днів він зайняв відверту антиукраїнську позицію, розірвав усі зв'язки з Україною, водночас сприяв рухові за створення Кримської республіки на засадах федерації з Росією. На півострові почалися утиски українців.

За цих умов уряд Української Держави ужив економічну блокаду Криму, що негативно вплинуло на життя населення й змусило його провід шукати шляхи для порозуміння з Києвом. Коли у вересні 1918 р. гетьман П. Скоропадський перебував у Берліні, відбувся важливий раунд дипломатичної боротьби України з Кримом за участю гетьмана, кримського міністра закордонних справ Сайдаметова і міністра закордонних справ Туреччини Мехмета Талат-паші, що його підтримував. Дійшло до того, що Талат-паша погрожував розривом відносин Туреччини з Німеччиною, якщо вона буде підтримуватиме Україну у кримському питанні. Але Берлін схилився до України з умовою надання широкій автономії Криму. Тоді ж впливовий представник кримського уряду В. Татищев зустрівся із П. Скоропадським у Берліні, просив припинити блокаду і заявляв про можливість приєднання Криму до України. У своїх спогадах гетьман писав: «На яких умовах Україна повинна була з'єднатися з Кримом, у графа Татищева виходило неясно, у всякому разі моя влада визнавалася. З огляду на таку невизначеність

було вирішено, що він зараз же протелеграфує до Криму, пропонує вислати депутатів до Києва для з'ясування всіх умов»²⁷.

18 вересня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила постанову про припинення економічної блокади Криму за умови прибуття дипломатичної місії для переговорів не лише з економічних, але й політичних проблем. Відтак до Києва прибула досить поважна делегація у складі міністрів Б. Ахматовича, М. Чарикова, Л. Фрідмана, В. Домброво, Д. Нікіфорова. З українського боку взяли участь у переговорах голова уряду Ф. Лизогуб, міністри Д. Дорошенко (закордонних справ), І. Кістяковський (внутрішніх справ), О. Рагоза (військовий міністр), А. Ржепецький (фінансів). Як бачимо, Гетьманат приділяв переговорам значної уваги.

Переговори розпочалися безплідними дискусіями, оскільки кримська сторона усіяко ухилялася від прямого питання про приєднання Криму до України. Тоді українська делегація запропонувала представникам нацменшинств взяти участь у переговорах. Лише 12 жовтня, коли прибули делегації від татар і німців, обидві сторони зійшлися на умовах України: Крим належить до Української держави як автономна одиниця із своїм урядом, Києву передавалися функції оборони, зовнішніх стосунків, призначення вищих посадових осіб та судочинства, причому Крим мав з цих проблем своїх представників при українському урядові та статс-секретаря при гетьманові. На розв'язання кримського питання безумовно на користь України німці відреагували поверненням Чорноморського флоту.

Великим досягненням українського уряду та його дипломатії, поряд з приєднанням Криму, було відновлення власного Чорноморського флоту з його базами, перш за все у Севастополі. У складі флоту нараховувалося 7 лінкорів, 11 есмінців, дредноут, крейсер та ін. Флот і його порти очолили досвідчені адмірали: М. Максимів, А. Покровський, М. Протасов, В. Шрамченко, О. Хоменко, М. Остроградський, С. Ворожейкін, М. Римський-Корсаков та ін.²⁸

Реалізувати всі плани Української Держави і домовленості з Кримом та німцями гетьман Скоропадський просто не встиг.

Але його прагнення приєднати півострів і базу власного флоту, з огляду на геополітичне положення України, підвищення рівня безпеки держави й певні успіхи національної дипломатії були, безумовно, далекоглядними і заслуговують позитивної оцінки.

Невдовзі після утвердження влади гетьмана П. Скоропадського було започатковано стосунки з новоутвореними державами Кавказу — Грузією і Вірменією. Ініціаторами зближення стали саме ці країни, зважаючи на те, що вони були майже у стані війни з Туреччиною, яка, користуючись їх слабкістю, загарбала значну частину території, особливо сусідньої Вірменії. Оскільки Україну з Туреччиною пов'язували Брестські угоди, вони, природно, сподівалися отримати підтримку і допомогу від Києва.

Вже у травні 1918 р. тривали контакти міністерства закордонних справ з представником Грузії в Україні, акредитованим ще за часів Центральної Ради. Новопризначений комісаром Грузії Никодим Брегвадзе згідно з попередніми домовленостями займався проблемою формування військових частин з грузинів колишньої російської армії та їх передислокуванням через Одесу на батьківщину.²⁹

Коли 8 червня розпалася Закавказька Федерація і утворилися незалежні Грузія, Вірменія й Азербайджан, а російські війська залишили Кавказ, міністр закордонних справ Грузії А. Чхенкелі звернувся через українського посла у Берліні Ф. Штейнгеля до уряду гетьмана П. Скоропадського з проханням визнати незалежну Грузію. У липні прем'єр Н. Жорданія надіслав листа до Києва з повідомлення про призначення своєї місії для переговорів про взаємне визнання суверенності. Були досягнуті угоди про заснування українських консульств у Тифлісі (О. Кулінський) та у Батумі (Є. Засядько). Хоча офіційних актів про визнання Грузії самостійною державою не було укладено, дипломатичні та економічні відносини розвивалися досить жваво, узгоджено місця утворення консульських установ у Грузії та Україні, укладено низку торговельних договорів про товарообмін, мито, способи доставки товарів морем та ін.³⁰

В результаті агресії Туреччини, навесні 1918 р. у важкому становищі опинилася Вірменія. Її уряд бачив в особі України державу, яка змогла би надати підтримку, оскільки була пов'язана з агресором Брестськими угодами та мала тісні стосунки з Німеччиною. У червні-липні за пропозицією Вірменії розгорнувся процес налагодження дипломатичних відносин. Її представниками при уряді Української держави стали полковники М. Ломідзе і М. Попов, капітан А. Тонієв-Тоніянц, а згодом також урядник М. Мелікянц. Представником України у Вірменії став В. Гірченко, статус якого провід держави вважав однаковим із статусом дипломатичних місій Німеччини, Австрії, Туреччини і Персії, які існували в Єревані.³¹

Активно розвивалися міждержавні відносини у вересні-жовтні 1918 р. Це було пов'язано з тим, що готувалася Стамбульська конференція за участю Німеччини і Австро-Угорщини щодо анексії Туреччиною земель Вірменії та Грузії. Уряд Вірменії пропонував Києву надіслати на форум свою дипломатичну місію, оскільки був впевнений, як писав вірменський посол у Берліні А. Оганджонян, що Українська держава, яка твердо стоїть на позиції виконання Брестського мирного договору, «надасть дружню підтримку заново створеній вірменській державності й закладе міцний камінь у фундамент дружби цих двох народів, що так недавно відродилися до нового життя». Водночас міністр закордонних справ Вірменії О. Хатісов офіційно звернувся до Ради Міністрів з проханням визнати незалежність його держави і надіслати дипломатичну місію до Єревана.³²

Офіційного визнання Вірменії, як і Грузії, не відбулося, хоча заснування її представництва у Києві — посольства на чолі з Г. Дзамоевим у середині жовтня — було по суті визнанням молоді держави де-факто. Причому Україна була єдиною країною, яка визнала її незалежність та налагодила дипломатичні контакти, зруйновані антигетьманським повстанням.

Утвердження в Україні Гетьманату надало потужного імпульсу українсько-фінським відносинам. Фінляндія одною з перших на теренах постімперської Росії проголосила незалеж-

ність, а при її уряді ще від грудня 1917 р. діяв український представник П. Сливенко. Прихід до влади гетьмана П.Скоропадського керівництво Фінляндії сприйняло позитивно. Певною мірою цьому сприяли давні дружні стосунки між гетьманом П. Скоропадським і генералом К. Маннергеймом, колишніми однополчанами та командирами корпусів на фронтах Першої світової війни. Подальшому їх зближенню сприяло те, що спільним ворогом незалежності обох держав була більшовицька Росія, отже, вони були потенціальними союзниками у збереженні суверенітету своїх країн. Вагому роль відігравала також діяльність впливового фінського дипломата, прихильника українців Г. Гуммеруса, який наполегливо умовляв міністра закордонних справ О. Стенрота не гаяти з визнанням Української Держави³³.

Важливою складовою українсько-фінських відносин були економічні питання. Від самого початку діяльності дипломатичних представництв Фінляндія виявляла велике зацікавлення до закупівлі українських товарів, передусім продовольчих. Берлін пильно стежив за поставками і торговельний договір Києва з фінами сприйняв як недружній акт.

Посол Г. Гуммерус був уважним спостерігачем на українсько-російських переговорах і зробив висновок, що коли німці виведуть свої війська з України, Москва її задушить. Тому наприкінці жовтня фінські дипломати у Берліні попереджали німців про неминучу небезпеку для України й підтримали прибулого туди міністра Д. Дорошенка, який пропонував не виводити військ до сформування української армії. Але листопадова революція 1918 р. у Німеччині та антигетьманське повстання в Україні радикально змінили ситуацію та поклали кінець розбудові дружніх стосунків між Україною та Фінляндією.

Проте на відміну від інших, українсько-фінські стосунки відновилися й були досить активними у дипломатичній сфері за часів Директорії УНР. У Києві продовжувало функціонувати фінське представництво на чолі з Г. Гуммерусом, який пізніше видав цікаві спогади про той період своєї діяльності. У Фінлян-

дії також продовжували працювати дипломати К. Лоський та П. Сливенко — висококваліфіковані фахівці і щирі патріоти України.

Спроби гетьманської дипломатії встановити певні стосунки з країнами Прибалтики натрапили на жорсткі перепони з боку Берліна, який намагався одноосібно панувати у регіоні. Зокрема, коли рішенням міністерства закордонних справ Української Держави 15 серпня планувалося заснувати консульські агентства 1-го розряду у Ризі та Вільнюсі й було призначено консулів (у Ризі — Н. Бендеровський), на вимогу німців рішення скасували. Лише у листопаді, з припиненням німецької окупації, у Прибалтиці постали незалежні держави, які опинилися, як і Україна, у стані визвольної боротьби проти Москви. Але, на відміну від неї, завдяки підтримці Антанти їм вдалося відстояти свій суверенітет³⁴.

Таким чином, геополітичне становище України, найбільшої за людським і економічним потенціалом серед новопосталих держав на просторі постімперської Росії, умови підписаного нею Брестського мирного договору та відносини з більшовицькою Росією, яка змушена була сісти за стіл переговорів з Українською Державою, забезпечували їй провідне місце серед молодих держав. Ці фактори суттєво впливали на діяльність її дипломатії і сприяли встановленню взаємовигідних стосунків та підписанню різних угод або порозуміння з Доном, Кубанню, Грузією, Білорусією, Вірменією та іншими. Основою взаємин України з ними був союз молодих держав у боротьбі за незалежність і протистояння з більшовицькою Росією, яка розгорнула процес збирання земель та відновлення імперії з центром у Москві.

¹ *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. — К.: Київський Університет, 2002. — С. 6.

² *Андрієвський А.* З минулого. Від гетьмана до Директорії. Т. 2. Берлін, 1923. — 308 с.; *Винниченко В.* Відродження нації: У 3-х кн. — К., 1993.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле, 1914–1920. — Мюнхен, 1969. — 467с.; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр.

Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року — Ужгород, 1930. — 510 с.; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. — К., 2003. — 608 с.; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. — Т. 2. — Відень, 1921. — 152 с.; *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — 333 с.; *Його ж.* Гетьманщина і Директорія : Спогади. — Нью-Йорк, 1958. — 381 с.

³ *Грибоєдов С.В.* Формування гетьманського уряду Української Держави: Історіографія питання // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка: Історія, — № 46. — С. 31–32.

⁴ *Веденєєв Д.* З досвіду побудови дипломатичної служби України // Розбудова держави. — 1993. — № 3. — С. 30–36; *Веденєєв Д.* На захисті прав українства: З історії консульської служби України // Розбудова держави. — 1994. — № 4. — С. 33–38.

⁵ *Заруда Т.* Переговори між Українською Державою та Радянською Росією (23. 05. — 7.10.1918 р.) // Шляхи до української державності. — К., 1992. — 19–40; *Заруда Т.* Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873–1945. — К., 1993. — С. 66–82.

⁶ *Луцандін О.* Українсько-російські мирні переговори 1918 р. — Історичні зошити. — К., 1994. — С. 8.

⁷ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 рр. — Філадельфія, 1995. — 236–237.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3766. — Фонд Міністерства закордонних справ Української Держави. — Оп. 1. — Спр. 126. — Арк. 1.

⁹ Там само.

¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 193. — Арк. 1–2.

¹¹ *Дорошенко Д.* Вказана праця. — С. 194–195.

¹² *Матвієнко В. М.* Вказана праця. — С. 79.

¹³ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 127. — Арк. 7–30.

¹⁴ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — С. 294.

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1077. — Фонд Головного управління Генерального штабу Української Держави. — Оп. 1. — Спр. 46. —

Арк. 31; *Литвин М., Науменко К.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. — Львів; Харків, 2007. — 140 с.

¹⁶ *Матвієнко В.М.* Відносини Української Держави та Кубанської республіки 1918 р. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 11. — К.: Інститут історії України, 2002. — С. 59–60.

¹⁷ *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років. — С. 143.

¹⁸ *Матвієнко В.М.* Проблеми формування українсько-білоруських відносин: історичний досвід // Вісник Дипломатичної академії України. — Вип. 5. — К., 2001. — С. 299–300.

¹⁹ *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років. — С. 151.

²⁰ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — С. 202.

²¹ Там само. — С. 207.

²² ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 145. — Арк. 74.

²³ *Рубльов О.С., Рент О.П.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. — К., 1999. — С. 128.

²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 30.

²⁵ Там само.

²⁶ *Федюшин О.* Украинская революция. 1917–1918. — Москва, 2007. — С. 234–237.

²⁷ *Скоропадський П.* Вказ. праця. — С. 280.

²⁸ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — С. 257–258.

²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Фонд Народного міністерства справ закордонних УНР. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 28.

³⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 125. — Арк.4.

³¹ Там само. — Арк. 29.

³² Там само. — Арк. 10.

³³ ЦДАВО України. — Ф. 3513. — Фонд Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Скандинавії. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 17.

³⁴ *Екабсон Еріке* Латвійсько-українські зв'язки за добу УНР//УІЖ. — № 2. — 2006. — С. 63–64.